

Met technologie gezegend? Gender en de omstreken invoering van in-vitrofertilisatie in de Nederlandse gezondheidszorg

Marta Kirejczyk

Utrecht (Jan van Arkel) 1996.

346 blz., f 49,50

Op 25 december 1993 bracht een 59-jarige Britse vrouw een gezonde tweeling ter wereld. De geboorte dankte zij aan een in-vitrofertilisatie (IVF) behandeling in Rome, waarbij de bevruchting plaatsvond door een eikel buiten het lichaam van de vrouw in contact te brengen met zaadcellen, en vervolgens het bevruchte embryo weer terug te plaatsen in de baarmoeder. De tweeling bestond uit een blank en zwart kind. De pipet, waarmee het zaad bij de eikel werd gebracht, was niet goed gereinigd. Het gevolg was dat een vrouw terzelfdertijd twee kinderen baarde met ieder een andere vader.

In Nederland berichtte de pers niet buitensporig over de zaak; wellicht ervoer men het als een sciencefictionachtige, Italiaanse ver-van-mijn-bed show. Maar nog geen twee jaar later voltrok zich in Nederland een soortgelijk drama. In een Utrechtse kliniek baarde een Nederlandse vrouw een gezonde tweeling, bestaande uit twee kinderen met een verschillende huidskleur. De emoties laaiden hoog op. Voorpagina's van kranten stonden er bol van, en het achtuurjournaal deed uitvoerig verslag. De desbetreffende kliniek reageerde enigszins luchtig. Het hoorde natuurlijk niet zo, en het betrof dan ook een uiterst zeldzaam incident dat geen afbreuk deed aan de succesvolle voortplantingstechniek IVF. Het belangrijkste was dat de kinderwens van de desbetreffende vrouw nu eindelijk was vervuld. En ze had er bovendien twee voor de prijs van één...

Met de vertelling van deze ongewone geboorte in een Nederlandse kliniek begint *Met technologie gezegend? Gender en de omstreken invoering van in-vitrofertilisatie in de Nederlandse gezondheidszorg*. In de handelseditie van haar proefschrift volgt natuurkundige en sociaal-wetenschapster Marta Kirejczyk de ontwikkeling van het maatschappelijke debat en het overheidsbeleid in Nederland inzake IVF van 1978 tot 1994. Haar doel is het verkrijgen van inzicht in de snelle invoering en de verspreiding van de techniek in Nederland. De centrale vraag van Kirejczyks proefschrift luidt: welke verschuivingen in de betekenissen van gender en van IVF hebben zich tijdens de processen van inbedding voorgedaan en hoe verhouden deze veranderingen zich tot elkaar? Deze vraag is ingebed in een bredere vraag waarop zij een antwoord wil geven, te weten: hoe verliepen de processen van maatschappelijke inbedding van IVF in de Nederlandse gezondheidszorg? De inzet van haar boek is daarbij nadrukkelijk politiek. Hoewel er in feministische kringen uitvoerig werd gedebatteerd over IVF, en feministen een belangrijk stempel drukten op het

maatschappelijke debat, ontbraken feministisch kritische stemmen vrijwel geheel in de effectieve politieke besluitvormingsprocessen rondom IVF. Door de strategieën die door verschillende belangengroepen werden ingezet te analyseren, wil Kirejczyk bewerkstelligen dat feministen in het vervolg beter en effectiever bij besluitvormingsprocessen omtrent nieuwe technologieën betrokken raken, en dat gender daarbij vroegtijdig op de agenda wordt gezet.

Kirejczyks boek bevindt zich op een raakvlak van drie wetenschapsgebieden: vrouwenstudies, technologie-dynamica en beleidswetenschappen. Het boek is opgebouwd uit acht hoofdstukken. In het inleidende hoofdstuk zet ze haar onderwerp uiteen. In het tweede hoofdstuk geeft ze een overzicht van de feministische discussie over voortplantingstechnologie vanaf de jaren zeventig en de rol van vrouwenstudies daarin. In het derde hoofdstuk gaat ze in op diverse theorieën over de maatschappelijke inbedding van technologie en beleidsvorming, waarbij ze opteert voor een netwerkbenadering. Dat houdt in dat ze een 'arena' onderscheidt waarbinnen verschillen 'actoren' (belangengroepen) strategisch opereren om beleidsprocessen te beïnvloeden. Actoren kunnen volgens haar drie hoofdstrategieën toepassen. Ten eerste kunnen ze proberen invloed uit te oefenen op de samenstelling van de arena. De tweede strategie richt zich op het inperken van het aantal actoren in de arena, opdat er niet nieuwe problemen op de agenda worden gezet. De derde strategie staat hier diametraal tegenover. In deze strategie wordt gepoogd de besluitvorming zo veel mogelijk te vertragen door de arena uit te breiden met nieuwe actoren.

Volgens Kirejczyk is het tevens van belang aandacht te schenken aan hen die buiten de arena staan, zoals de feministische groeperingen. Zij beïnvloeden namelijk wel de maatschappelijke discussie. De volgende vier hoofdstukken zijn gewijd aan een historische reconstructie van het debat over IVF, waarbij Kirejczyk de belangrijkste actoren binnen en buiten de arena volgt. Tot slot vat Kirejczyk in het laatste hoofdstuk haar betoog samen, en werpt zij tevens een blik op de toekomst van twee nieuwe reproductieve technologieën die in opkomst zijn: ICSI (Intra Cytoplasmatische Sperma Injectie, een variant van IVF waarbij men slechts één zaadcel gebruikt voor bevruchting), en preimplantatiediagnostiek (een techniek waarbij men de zaadcellen met erfelijke ziekten uit kan selecteren).

Vooral de hoofdstukken waarin Kirejczyk het IVF-

beleid in Nederland analyseert, bieden een enorme rijkdom aan informatie. In een zorgvuldige reconstructie laat Kirejczyk onder meer zien hoe het mogelijk was dat IVF een standaardonderdeel is geworden van de medische behandeling voor kinderloosheid, ondanks het feit dat er nog steeds geen gefundeerd inzicht is in de veiligheid en de langetermijneffecten van de techniek. Volgens Kirejczyk komt dat door de samenstelling van de beleidsarena en de probleemdefinities die gehanteerd werden. Bij IVF waren de belangrijke actoren de Gezondheidsraad en de Ziekenfondsraad. Met name de Gezondheidsraad slaagde erin de arena zeer gesloten te houden. Deze raad was in hoge mate bezet met medische wetenschappers met professionele en economische belangen, waardoor het medische vooruitgangdenken de arena domineerde. Doordat IVF werd gekoppeld aan KID (kunstmatige inseminatie donorzaad) en draagmoederschap, verschoof de aandacht van de medisch-technische vragen, waar het draaide om vraagstukken met betrekking tot de veiligheid van de IVF-techniek, steeds verder richting de vraag naar de sociale consequenties. Op de agenda stonden vragen als: wie mag er in aanmerking komen voor de techniek, en hoe moet het onderscheid tussen genetisch, biologisch en juridisch moederschap worden gedefinieerd? Buiten de arena concentreerden feministen zich vooral op de uitsluiting van lesbische en alleenstaande vrouwen van de behandeling. Ook richtten zij zich op het feit dat bij IVF veel vrouwen werden behandeld voor de onvruchtbaarheid van hun mannen, hetgeen leidde tot medicalisering van het vrouwelijk lichaam. Feministische bemoeienissen sorteerden echter weinig effect: groeperingen als FINNRET (Feminist International Network on New Reproductive Technologies) werden niet toegelaten tot de arena en buiten de besluitvorming gehouden.

Kirejczyk geeft een zeer heldere, uitvoerige en precieze analyse van de verschillende actoren en de strategieën en probleemdefinities die zij hanteerden. Daarmee biedt het boek in zijn geheel een indringende kijk op de complexe wereld van de werking van medisch-politieke besluitvormingsprocessen in Nederland. Haar boek is rijk aan waardevolle inzichten en informatie, maar een literaire schoonheidsprijs verdient het niet. Vooral de eerste twee hoofdstukken hebben de stijl van een leerboek en ze zijn langdradig. De lezer raakt bedolven onder een enorme hoeveelheid informatie en heeft al een kwart van het boek uit voordat de hoofdvraag van de studie wordt gesteld. Deze vraag is enorm breed, en daardoor gaat de auteur bij sommige aspecten vrij kort door de bocht. Zo schrijft Kirejczyk dat de aandacht voor metaforen belangrijk is, maar problematiseert ze niet de keuze van een centrale metafoor in haar werk: de arena. Haar keuze voor de metafoor 'arena' werkt retorisch in de hand dat de ontwikkeling en inbedding van techniek verwordt tot een strategische oorlog waarin macht een

intentioneel instrument is. Met deze aandacht voor de strijd tussen actoren gebeurt ook in haar studie datgene wat zij de actoren kritisch aanrekent: de IVF-techniek zelf blijft volkomen buiten beeld. Dit was wellicht te vermijden geweest als ze een ander theoretisch perspectief - en daarmee een ander vocabulaire - had gekozen, zoals bijvoorbeeld de in populariteit winnende scriptbenadering, waarbij een techniek wordt gevolgd in relatie tot haar gebruikers (een benadering die Kirejczyk overigens wel volgde in haar artikel in het eerste nummer van het *Tijdschrift voor Genderstudies*). Een andere mogelijkheid was bijvoorbeeld ook de 'Actor Network Theory' geweest, waarbij ook niet-mensen, de dingen, als invloedrijke actoren worden aangemerkt.

De suggesties die Kirejczyk aanreikt voor vergroting van de invloed van feministische actoren in de toekomst blijven wat vaag. Zo geeft ze aan dat er door feministen meer gelobbyd zal moeten worden op plekken waar beleid wordt ontwikkeld: bij de Gezondheidsraad of bij het ministerie van WVC bijvoorbeeld. Hoe dat lobbyen vorm zou kunnen krijgen wordt niet duidelijk. Een laatste punt van kritiek betreft de rol die Kirejczyk in haar reconstructie toekent aan de media. Vrij terloops geeft ze aan dat de pers een belangrijke actor is in het krachtenveld, omdat hij de beeldvorming rondom IVF bepaalt. Een uitwerking van een dergelijke stelling vergt een boek op zich.

Ook van andere Nederlandse feministen is recentelijk interessant werk verschenen over IVF. Een mooi boek, dat door Kirejczyk niet wordt genoemd, is dat van de Nederlandse literatuurwetenschapster José van Dijk. In haar boek *Manufacturing Babies and Public Consent. Debating the New Reproductive Technologies* (1995) gaat zij uitvoerig in op de rol van journalisten bij de beeldvorming rond IVF. Het inzetten van metaforen is niet alleen voorbehouden aan de media, zoals Kirejczyk suggereert, maar speelt ook een rol in de beleidsfeer en in de wetenschappelijke teksten. Voor een preciezere retorische analyse van dit type teksten met betrekking tot IVF kan men terecht bij het recent verschenen proefschrift van filosofe en feministe Irma van de Ploeg, *Prosthetic Bodies. Female Embodiment in Reproductive Technologies* (1998). Tezamen met Kirejczyks *Met technologie gezegend?* vormen deze werken een prachtig drieluik over IVF en gender. Daar waar Van Dijk en Van der Ploeg zich baseren op Anglo-Amerikaanse situaties en teksten, en met name retorische aspecten belichten, schuilt de kracht van Kirejczyks boek in haar aandacht voor de Nederlandse situatie, de precieze analyse van de totstandkoming van IVF-beleid en de overtuigingskracht waarmee ze laat zien dat de relatie tussen gender en techniek een belangrijk onderwerp is voor de toekomstige agenda van vrouwenstudies, beleidswetenschappen en technologiedynamica.

Stine Jensen